

Posudok habilitačnej práce Mgr. Martina Štúra, PhD. *Dichotómie v jazyku a semióze*

Na prácu Martina Štúra sa dá nahliadať z mnohých perspektív. Je tematicky a kompozične vysoko komplexná, dalo by sa povedať aj vnútorne členitá alebo rozdiferencovaná. Je preto takmer nemožné v posudku zhrnúť alebo zohľadniť všetky relevantné implikácie. Vzhľadom na toto pozorovanie sa budem musieť obmedziť iba na niekoľko poznámok a miestami dojmov.

Samotný názov práce odkazuje iba na jeden aspekt, o ktorom autor uvažuje. Napriek tomu sa dá pozorovať, že sa o dichotómiách zmieňuje takmer na celej ploche textu predloženého manuskriptu.

Práca má nezvyčajnú architektúru. Ide akoby o myšlienkové putovanie, revíziu toho, čím sa autor zjavne veľmi intenzívne a dlhodobo zaoberá. Fragmentárnosť a zdanlivá neusporiadanosť, či nesúvislosť kapitol pritom v konečnom dôsledku nepôsobia v samotnej lektúre rušivo (miestami iba vzniká potreba užšieho prepojenia myšlienok), naopak, táto stratégia uvoľnenejšieho uvažovania, ktorá hlavne v nemeckom kultúrnom prostredí (som germanista) pôsobí výrazne exoticky, čitateľský zážitok môže skôr podporiť.

Prejdime teraz ale k hrubším kontúram práce. Svojou orientáciou sa týka viacerých disciplín, dalo by sa za istých predpokladov teda povedať, že ide o interdisciplinárnu prácu. Týka sa primárne semiotiky, má výrazné implikácie s analytickou filozofiou, resp. jej jazykovo-analytickou sekciou a teóriou vedy, filozofiou jazyka, dejinami filozofie, kultúry, lingvistiky, hudby a výtvarného umenia a v neposlednom rade aj s niektorými otázkami literárnej vedy. Keďže som literárny vedec a germanista, čítam túto prácu s vedomím, akým spôsobom by mohla ovplyvniť moje uvažovanie o umeleckej, konkrétne literárnej komunikácii. Na mnohých miestach sa uvažovanie Martina Štúra približuje k niektorým aktuálnym smerom a otázkam, ktoré sú prítomné a do istej miery dlhodobo ovplyvnili aj literárnovedný diskurz. Spomeniem iba iniciatívy tzv. analytickej literárnej vedy (Axel Spree), analytickú teóriu literatúry (Tilmann Köppe) alebo alternatívne a možno presnejšie analytickú filozofiu literárnej vedy (Werner Strube). Teória vedy je podľa mojich informácií hlavne čo sa týka humanitných vied, stále relatívne slabo etablovaná disciplína. Z tohto aspektu sa predložená práca, aspoň náznakovo, musí javiť ako pokus o otvorenie diskusie o možnostiach (možno ale aj limitov) teórie vedy v humanitných vedách.

Hoci je explicitným cieľom práce usúvzťažniť rôzne dichotomické modely, jej prínos a záber je trochu širší. Je to opis hľadania prístupov k reflexii jazyka alebo iných semiotických systémov. Uvedením atribútu „semiotický“ sa autor pod svoj text podpisuje v prvom rade ako semiotik. Do akej miery je tento semiotik ochotný (alebo nútený) privítať (akceptovať/tolerovať) každý nový, originálny prístup ku komunikačným(!) systémom nám prezrádza predložená práca. Upozorňuje napríklad, že kognitívna lingvistika alebo neurolingvistika sa u nás neujali. To ale nie je dôvod kognitívnu lingvistiku alebo iné kognitívnymi vedami motivované smery (kognitívne dejiny umenia, neuroestetika, kognitívna naratológia, kognitívna teória metafor alebo dokonca kognitívna hermeneutika!) v humanitných vedách vysúvať na perifériu, keď sa (už aj inštitucionálne) relatívne úspešne ujali v Berlíne (Berlin School of Mind and Brain) alebo čiastočne vo Viedni (The Cognitive Science Research Platform). Autor predloženej práce ale napriek deklarovanej otvorenosti voči všetkým originálnym

prístupom explicitne uvádza, že svoje uvažovanie o jazyku zamýšľa „hľadať na základe domácej tradície“, ku ktorej radí „stredoeurópsku a celkovo európsku“ (s. 12). Ak sa začína hovoriť o tradícii v singulári a o takom rozdiferencovanom kultúrnom priestore ako je Európa, natíska sa mi otázka, aký zmysel dáva takáto výpoveď a k čomu nás má inštruovať.

Stretneme sa ale aj s inými nie neproblematickými výpoveďami. Tak napr. výpoveď „Predpokladáme, že rovnako kompletný záznam našej nervovej aktivity nám umožní sledovať neurologické procesy spojené s myslením, poznávaním, pamäťou, intuíciou, cítením aj vôľou“ (s. 17) Môžeme sa pýtať, na základe čoho toto máme predpokladať a ako by takýto záznam mal vyzerať?

Môžeme sa ďalej aj pýtať, do akej miery ovplyvnila alebo neovplyvnila napr. evolučná teória jazyka uvažovanie o jazyku naznačeného na str. 19?

Mnohé z toho, čo je spomenuté v práci, sa prekrýva s tým, čím sa zaoberajú kognitívne vedy, hlavne kognitívna psychológia a sčasti kognitívna biológia. Ak autor konštatuje, že „dokážeme a potrebujeme vidieť očami druhých“, aby sme poznali seba, môžeme sa z iného, nie psychologického, aspektu pýtať, ako je to vidieť očami netopiera? (Thomas Nagel: "What is it like to be a bat?" nem.: Wie ist es, eine Fledermaus zu sein?) Konzekvence z takto nastoleného „problému“ vidím v súvislosti s uvažovaním o komunikácii vtákov, veľrýb či včiel s. 23ff.

Aj nasledovná výpoveď inšpiruje k zamysleniu sa: „Myslenie, ktoré dnes považujeme za druh nervovej aktivity a očakávame, že ho preto budeme môcť skúmať exaktnými metódami...“ (s. 25) S touto výpoveďou ťažko súhlasiť. Treba sa pýtať, ako a za akých predpokladov si toto niekto myslí. Kognitívne vedy, ktoré úzko kooperujú s filozofiou, majú na tomto poli pomerne dobre rozdelené úlohy, čo neúnavne zdôrazňuje Michael Pauen z Berlin School of Mind and Brain ale napokon aj Wolf Singer vo svojich početných prácach.

Keď sa píše o skúmaní jazyka na úrovni neurologických procesov, autor nám neponúka žiadne informácie o tom, do akej miery je ich rozpracovanosť rudimentárna a nedostatočná (s. 8), resp. o aké výskumy z oblasti kognitívnej lingvistiky sa tu môžeme opierať.

Aj „súvislosť medzi jazykom a myslením je zrejmá“. (s. 17) Naďalej hovorí o mozgu ako o centre spracovávania informácií (s. 17), používa pojmy „software“ a „hardware“, a teda metaforu počítača (s. 18), ktorá sa stala terčom kritiky a v kognitívnych vedách sa už dávno vytratila, lebo je nerelevantná.

K problematike jazykovej komunikácie ma zaujali úvahy o zámernosti (s. 34), lebo v literárnej vede sa stále ešte často hovorí o intencii a intencionalite. Problematika intencionality sa dokonca objavuje aj v kognitívnej literárnej vede. Tento bod uvádzam ako príklad pre početné iba naznačené problémy. Bolo by určite veľkým prínosom, keby sa autor v budúcnosti na širšej ploche zaoberal otázkami, ktoré vo svojej práci načrtáva. Na počudovanie sa autor rýchlo vzdáva otázky zámernosti a referuje o funkcii jazyka, ktorý vidí v manipulácii so svetom. Opis funkcie jazyka ako nástroja je známa vec a do istej miery sa aj táto „metafora“ vytráca z vedeckých diskurzov podobne ako metafora počítača. Má to isto svoje dôvody, avšak treba uznať, že tie nie sú predmetom tejto práce. Autor skôr uvažuje nad základnými východiskami lingvistických modelov Chomského či Hjelmsleva. Na tejto úrovni je práca zaujímavá, pretože poukazuje na spätosť modelov jazyka v priestore od antiky až po štrukturalizmus (možno „iba po“ štrukturalizmus?).

Zaujímavé sú aj úvahy o „mimézis“ aj v súvislosti s realizmom a pozitivizmom, ako aj v súvislosti s dichotómiou označovaného a označujúceho alebo v súvislosti s pojmom model alebo s pojmi imitácia alebo mimikry. Produktívne sa ukázalo aj zamýšľanie sa nad súvislosťou myslenia a jazyka, nad dichotómiami u Unamuna, de Saussurea či Mathesia. Dôležité postrehy získame z konfrontácie logického atomizmu ako smeru analytickej filozofie a Unamunovej filozofie. Takto postavená téma je podľa mne dostupných informácií málo preskúmaná. Ak sa analytická filozofia stretáva s Unamunom, tak výhradne v jej kľúčovom poslaní metareflexie, teda teórie vedy, pričom sa sústreďuje napr. na problematiku racionality a emocionality atď. Ak sa ale Unamuno nachádza v tom istom rade spolu s de Saussureom, Mathesiom, Peirceom, Fregem, potom je to motivované jednoznačne uvažovaním o možnostiach dichotomických modelov týchto autorov. Ale záber je tu väčší, siaha až do antiky a siaha do nej práve cez spomínaných autorov, ale je širší aj tým, že nachádza pozoruhodné paralely (Frege-Unamuno a pod.).

Kapitola III sa venuje vzťahu jazyka a hudby, resp. presnejšie sveta v jazyku a hudbe alebo ešte presnejšie vzťahu jazyka, hudby a sveta. Postup, akým sa tu o danom fenoméne uvažuje, je do značnej miery originálny a vyúsťuje kdesi do konštatovania hudobnosti bežného jazyka, ale aj poézie (nie aj jazykovosti hudby?). Celá kapitola sa točí okolo spoločných a odlišných vlastností jazyka a hudby, pričom podloží reflexií je tak filozofia, jazykoveda, semiotika, ako aj matematika a antropológia.

V kapitole IV sa sonduje reflexia jazyka v slovenskej filozofii počas Slovenského štátu až do roku 1948. V tomto kontexte autor odkazuje na iniciatívy okolo vedeckej syntézy Igora Hrušovského, v ktorom sa silne presadzovali štrukturalistické a neopozitivistické inšpirácie, avšak je otázka, do akej miery Hrušovský a okolo neho Bakoš, Matuška alebo Felber integrovali a originálne zúročili Hrušovského inšpirácie. Kapitola naznačuje isté tendencie, hlavne pozíciu neopozitivismu a spomínané osobnosti Bakoša a Hrušovského. Príslušné kapitoly obsahujú toľko možných podnetov, že by mohli byť zdrojom pre samostatnú monografiu. Na tom istom historickom pozadí sa ďalej tematizuje slovenská katolícka moderna a postavenie učenia Tomáša Akvinského v nej, alebo postoj Jozefa Dieška ku Kantovým „omylom“ alebo rozdiely medzi naivným, kritickým a intuitívnym realizmom. Sú to všetko vysoko komplexné aspekty, ktoré by bolo možné a možno aj potrebné širokospektrálne rozprestrieť, v danej podobe ide o fragmenty, o sondy, avšak vecné a informatívne a takisto nie nekritické.

Kapitola V sa týka možností kvantitatívnej lingvistiky. Autor sa tu odráža od jednej z najrozsiahlejších medzinárodných prác na túto tému, od príručky Köhler, Reinhard; Altmann, Gabriel; Piotrowski, Rajmund G. (2005): Quantitative Linguistik. Ein internationales Handbuch. Quantitative Linguistics. An international Handbook. Nejde o žiadnu dlhšiu recenziu, autor sa tu skôr sústreďuje na niektoré problémy tematizované v tejto práci a hľadá možnosti riešení, resp. tieto problémy kontextualizuje svojím originálnym spôsobom. Viackrát odkazuje na stochastický charakter jazyka. Aj keď príslušná tradícia na Slovensku, ako to autor spomína, neexistuje, boli pokusy skúmať napr. fenomén entropie v jazyku poézie – to v kontexte teórie informácií. Autor uvažuje o možnostiach výskumu jazyka exaktnými metódami, o kritériách, ktoré kvantifikujú a ich hodnotu v komplexnom kvalitatívno-kvantitatívnom modeli. Aj táto kapitola iba naznačuje možnosti a obmedzenia kvantitatívnej lingvistiky, nehovorí napríklad o textovej lingvistike (kvantitatívna textová lingvistika), korpusovej lingvistike a pod. Priestor, na ktorom je v uvedenej publikácii kvantitatívna lingvistika tematizovaná, je nepomerne širší, ako sa o ňom dá referovať v jednej kapitole. Tam napr. využitie teórie systémov ako metateórie, ktorá sa bežne využíva pre opis komunikačných systémov.

Kapitola VI k problému rekurzivity, resp. rekurzívnosti, v ktorej autor o. i. odkazuje na Chomského omyly a objasňuje ich na pozadí jazykov, ktoré Chomsky zjavne neintegroval do svojich modelov generatívnej transformačnej gramatiky, teda lepšie generatívnej gramatiky s transformačnými pravidlami.

Posledná kapitola artikuluje pojmy univerzálnosť a jedinečnosť. Referuje o súvislosti s prepojením formálnej štruktúry jazyka s kultúrou o Saphirovej a Whorfovej teórii kultúrnej a jazykovej relativity, o kulturémach. Aj v tomto prípade kapitola iba naznačuje šírku možného uvažovania (Sapir–Whorf hypothesis), pozýva k zamysleniu sa nad touto relativitou.

Celkovo sa dá práca označiť ako inšpiratívna a je do veľkej miery originálna. Manuskript pred publikovaním navrhujem podrobiť dôkladnej redakčnej úprave.

Na základne lektúry predloženého manuskriptu navrhujem prácu Mgr. Martina Štúra, PhD. prijať na habilitačné konanie ako podklad na udelenie vedeckopedagogického titulu docent v študijnom odbore: 2.1.32 Cudzie jazyky a kultúry.

V Bratislave 19. 8. 2015

Mgr. Roman Mikuláš, PhD.

Ústav svetovej literatúry SAV

Konventná 13

Bratislava